

GUSTAV LANDAUER

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

Gustav Landauer

ANARHIČNA RAZMIŠLJANJA O ANARHIZMU

1901.

„Anarchische Gedanken über Anarchismus“ (London, 1901), *Die Zukunft*, Berlin, 26. X 1901. Ovaj prevod je urađen na osnovu originala (delimično) i engleskog prevoda Gabriela Kuhna, Gustav Landauer, *Revolution and Other Writings: A Political Reader*, „Anarchic Thoughts on Anarchism“, PM Press, 2010, str. 84–91.

Preveo: Aleksa Golijanin, 2014.

aleksa.golijanin@gmail.com

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

**ANARHIČNA RAZMIŠLJANJA
O ANARHIZMU**

Anarchische Gedanken über Anarchismus.

Bei erinnere mich an ein Wort, das der englische Anarchist Mowbray 1898 auf dem Internationalen Sozialistischen Kongress in Zürich gesprochen hat. Es handelte sich darum, ob die Anarchisten das Recht hätten, am Kongress theilzunehmen oder nicht. Nach stürmischen Debatten war eine Resolution durchgegangen, wonach nur Solche zugelassen sein sollten, die für die „politische Aktion“ eintreten. In diesem Moment, wo wir Anarchisten schon ausgeschlossen zu sein schienen, brachte Mowbray noch einmal durch einen pathetischen Witz die Wage ins Schwanken. Er erklärte: die Anarchisten seien nur Gegner der parlamentarischen, gesetzgeberischen, staatlichen Aktion. Die That des Brutus, rief er aus, war eine eminent politische Aktion. Wir sind für die politische Aktion und müssen also zugelassen werden.

Dies Wort scheint mir überaus geeignet, die seltsame Erscheinung zu erklären, daß es fast zum anarchistischen Dogma geworden ist, die Tötung von Staatsoberhäuptern, wenn erst vollbracht, als etwas Anarchistisches anzusehen; daß ferner in der That fast alle Attentäter der letzten Jahrzehnte von anarchistischen Grundgedanken ausgegangen sind. Seltsam wird jeder Unbefangene dieses Zusammentreffen in der That nennen; denn was hat es mit dem Anarchismus, der Lehre von einer zu erstrebenden Gesellschaft ohne Staat und ohne autoritären Zwang, was mit der Bewegung gegen den Staat und gegen legalisirte Gewalt zu thun, daß Personen ums Leben gebracht werden? Gar nichts. Aber die Anarchisten sehen ein, daß mit Lehren und Verkünden noch nicht genug gethan ist; der gesellschaftliche Neubau ist nicht zu errichten, weil die Gewalt der Machthaber im Wege ist; es gilt also, so fahren sie in ihren Folgerungen fort, neben der Propaganda durch Wort und Schrift und neben der Konstruktion auch die Destruktion; zum Umreißen aller Schranken sind sie viel zu schwach; also wenigstens die That propagiren und durch die That Propaganda machen; die politischen Parteien treiben positive politische Aktion; so müssen also die Anarchisten, als Einzelne, positive Antipolitik, negative Politik treiben. Aus diesem Raisonnement erklärt sich die politische Aktion der Anarchisten, die Propaganda der That, der individuelle Terrorismus.

Ich sehe nicht an, es in aller Schärfe auszusprechen — und ich weiß, daß ich mit diesen Worten weder hüben noch drüben Dank ernten werde —: Die Attentatpolitik der Anarchisten geht zum Theil aus dem Bestreben einer kleinen Gruppe hervor, es den großen Parteien gleich zu thun. Es steckt Renommirfucht darin. Wir machen auch Politik, sagen sie; wir sind nicht etwa unthätig; man muß mit uns rechnen. Die Anarchisten sind mir nicht anarchisch genug; sie sind noch immer eine politische Partei, ja,

Anarhisti su oduvek bili suviše skloni sistemima i vezani za rigidne, uske koncepte. I to je u stvari konačni odgovor na pitanje kako anarhisti mogu da nalaze neku vrednost u ubijanju bližnjih. Suviše su navikli da se bave konceptima, umesto ljudskim bićima. Podelili su ljudski rod na dve statične i neprijateljske klase. Kada ubijaju, ne ubijaju ljudska bića već koncepte — eksploatora, tlačitelja, predstavnika države. To je razlog zašto oni koji su u privatnom životu sušta dobrotu i ljudskost često mogu da počine najnehumanija dela u javnoj sferi. Njihova osećajnost se tu isključuje; postupaju isključivo kao racionalna bića, koja su, kao i Robespjer, sluge razuma; a razum je to božanstvo koji deli i sudi. Ta hladna i duhovno prazna logika, lišena života i neprijateljska prema životu, stoji iza smrtnih presuda koje izriču anarhisti. Ali, anarhija nije ni lako dostižna, ni bezosećajna, niti tako strogo definisana, kao što su je neki anarhisti zamišljali. Tek kada anarhija za nas postane duboki, mračni san, a ne vizija stečena pomoću konceptata, naša etika i naša dela postaće jedno.

London, 1901.

POVEZANI TEKSTOVI:

Gustav Landauer, „Slabi državnici, još slabiji narod!“, *Izbor tekstova i odlomaka* (1900–1911)

Gustav Landauer, „Prvi Maj“ (1909)

NA KORICAMA:

Gustav Landauer (1870–1919), oko 1900.

UNUTRAŠNJE KORICE:

Stranica časopisa *Die Zukunft*, na kojoj počinje Landauerov tekst (Berlin, 26. X 1901).

tako da nam je možda potrebno neko vreme da usvojimo novi pristup; tu su i nove, sveže snage, koje se već bacaju na posao.

Ne gubim iz vida da mase, koje traže izlaz iz društvene bede i nesigurnosti, nisu mnogo zainteresovane za najuzvišenije kulturne potrebe i mentalnu pometnju na koje mislim. Ne zanima ih ono čemu konkretno težimo i bila bi romantična greška kada bismo verovali da su promene koje siromašne i društveno podređene mase žele identične ili nerazlučivo povezane s preobražajem ljudskog karaktera, o kojem ovde govorim. Moramo shvatiti da ima stotine načina, unutar i izvan vlasti, da se masama pomogne na konkretan način; moramo odbaciti naviku da svako poboljšanje, svaku inovaciju vidimo samo u odnosu na najuzvišeniji i krajnji cilj, ne dopuštajući nijednu drugu perspektivu. Bilo bi lepo videti kako se materijalni interesi i razvoj masa prepliću sa onim što smatram za našu najhitniju kulturnu potrebu, tako da te dve borbe postanu jedna; ali, to je zabluda, kao i svaka kruta i „čista“ ideja.

Suviše dugo smo socijalizam nejasno poistovećivali s nekom sveobuhvatnom ideologijom, s čarobnim štapićem koji otvara sva vrata i rešava sve probleme. Do sada smo valjda shvatili da je sve u spoljašnjem svetu, kao i u našim dušama, toliko zamršeno i ispreturano, da se nikada neće desiti da sve to krene ka jednom cilju. Zato ono o čemu ovde govorim nije poziv upućen celom ljudskom rodu. Moramo shvatiti da različiti kulturni nivoi postoje jedni kraj drugih i da je san, koji nije čak ni lep, o njihovom ujednačavanju neodrživ.

Ne zahtevam ništa; samo opisujem unutrašnje uslove koji nekima od nas mogu pomoći da i drugima pokažemo šta zaista znače komunizam i anarhija. Hoću da jasno stavim do znanja da ta sloboda može zaživeti samo u nama samima i da se tu mora gajiti pre nego što se pojavi kao spoljašnja stvarnost. I socijalizam je vremenom ostario: u sebi je pomešao razne stvari, koje se sada raspadaju. Dogmama i parolama koje su nekada najavljivale novo doba i služile kao putokazi ka utopiji, svuda je došao kraj. Koncepti se pretaču u stvarnost, postaju nepredvidljivi, promenljivi, nestabilni. Jasnoća postoji samo u zemlji privida i reči: tamo gde počinje život, sistem se završava.

ANARHIČNA RAZMIŠLJANJA O ANARHIZMU

Sećam se nečega što je engleski anarhista Maubri (Charles Wilfred Mowbray, 1857–1910) rekao 1893, na međunarodnom Socijalističkom kongresu u Cirihi. Postavilo se pitanje da li anarhisti imaju ili nemaju pravo da učestvuju u radu Kongresa. Posle burnih debata, usvojena je rezolucija po kojoj je učešće trebalo dopustiti samo onima koji se zalažu za „političko“ delovanje. U tom trenutku, kada je već izgledalo da su anarhisti isključeni sa Kongresa, Maubri je ponovo rasplamsao debatu jednom patetičnom dosetkom. Izjavio da je Brutov čin bio izrazito politički čin. Prema tome, i mi se zalažemo za političko delovanje i treba nam omogućiti učešće.

Mislim da te reči dobro izražavaju jednu čudnu pojavu, koja je praktično postala anarhistička dogma, naime, da se u ubijanju ljudi od vlasti vidi anarhistički čin. I zaista, skoro svi atentatori tokom poslednje decenije, bili su motivisani anarhističkim uverenjima. Svaki nepristrasni posmatrač će u toj koincidenciji svakako videti nešto čudno; naime, kakve veze imaju ubijanje ljudi i anarhizam, teorija koja se zalaže za društvo bez vlasti i autoritarne prinude, pokret protiv države i legalizovanog nasilja? Baš nikakve. Ipak, neki anarhisti su izgleda došli do zaključka da podučavanje i proglašavanje nisu dovoljni. Ne treba se baviti izgradnjom novog društva, zato što nam na putu stoji sila vlastodržaca; prema tome, kažu oni, izgradnju, kao i propagandu živom i pisanom rečju, treba dopuniti destrukcijom. Onaj prvi pristup je suviše slab da bi uklonio sve prepreke; zato se oni zalažu za propagandu delom – i propagiraju delom. Političke stranke teže pozitivnoj političkoj akciji – zato se anarhisti, kao pojedinci, moraju posvetiti pozitivnoj antipolitič-

odnosno negativnoj politici. To je rasuđivanje koje objašnjava političko delovanje anarhista, propagandu delom i individualni terorizam.

Neću oklevati da sledeću stvar kažem jasno i glasno – svestan da te reči nigde neće naići na dobar prijem: anarhistička politika atentata izvire iz težnje nekih malih grupa da slede primer velikih političkih partija. Ono što ih pokreće je žudnja za javnim priznanjem. I mi se bavimo politikom, kažu oni; nismo tako pasivni; morate računati na nas.

Takvi anarhisti za mene nisu dovoljno anarhični; oni su i dalje politička stranka i to s vrlo primitivnom reformističkom politikom; ubijanje ljudi je od pamtiveka spadalo u naivne i primitivne pokušaje poboljšanja, a Maubrijevi Brut je bio samo kratkovidni reformistički političar. Kada su američki vlastodršci nedavno obesili neke nedužne anarhiste, nimalo ne mareći za pravo i zakone,¹ oni su tada postupili isto onoliko anarhistički koliko i bilo koji atentator i možda iz sličnog idealizma – zato što samo dogmatski um može da negira postojanje vatrenog i iskrenog etatističkog idealizma. Većina anarhista su svakako dogmatični; glasno se bune zbog toga što otvoreno iznosim svoju istinu i što se još usuđujem da svoj pogled na svet takođe poistovećujem sa anarhijom. Pošto su oportunisti, misle da nije pravi trenutak da se tako nešto kaže. Ali, ja mislim da upravo sada pravi trenutak.

Tu je još jedna anarhistička dogma: svakog dana naši ubistveni životni uslovi odnose živote tolikih radnika, vojnika i obolelih od tuberkuloze; čemu onda tolika vika zbog jednog čoveka? Makinli,² kažu oni, ne vredi više od bilo koga drugog. Uz svo dužno poštovanje, opet ću morati da budem previše anarhičan za svoje anarhističke drugove: Makinlijeva smrt me je uzdrimala više, mnogo više nego što bi me pogodila pogibija nekog limara koji je pao s krova zbog loše napravljene skele. Priznajem da je to staromodno; ali kada neku osobu okruženu aurom vlasti, samu po sebi bezopasnu i dobrodušnu, ubije bližnji, kojem ova

spoljašnji razvoj. Nije dovoljno odbaciti spoljašnje uslove i institucije; moramo odbaciti sebe. Ne ubij, osim samog sebe: to će biti znamen onih koji se usuđuju da stvore sopstveni kaos da bi otkrili svoje najizvornije i najdragocenije unutrašnje biće i postali jedno sa svetom, u mističnoj zajednici, tako da ono što čine u svetu izgleda kao da izvire iz nekog nepoznatog sveta u njima. Svako ko taj izgubljeni unutrašnji svet vraća u život, u život pojedinca, svako ko se oseća istinskim delom sveta, a ne kao stranac, više ne mora da gleda odakle dolazi i kuda ide – svet je za njega isto što i on sam. Takvi ljudi će živeti zajedno, kao oni koji pripadaju jedni drugima. To će biti anarhija.

To može izgledati kao neki daleki cilj. Međutim, već smo došli do tačke u kojoj život nema nikakvog smisla ako ne težimo nepojmljivom, ako nas ne vodi ka nečemu neverovatnom. Život nam ne znači ništa, ako nije beskrajno more, koje obećava večnost. Reforme? Politika? Revolucija? Uvek jedno te isto. Anarhizam? Ono što većina anarhista voli da nam prikazuje kao idealno društvo često je nešto suviše racionalno, suviše zaglibljeno u postojeću stvarnost, da bi moglo da nam obasja put ka bilo čemu što bi budućnost mogla ili trebalo da bude. Samo onaj ko računa na nepoznato, računa ispravno, zato što pravi život i ona prava ljudska bića, koja nosimo u sebi, ostaju bezimena i nepoznata. Prema tome, ne rat i ubijanje – već preporod.

Bila bi velika greška i ako bi se moje reči shvatile kao promena stava i odricanje od slobodnog i nedogmatskog socijalizma, koji se u mnogo čemu pokazao podsticajnim, ujedinjujućim i obnoviteljskim. Možda onima koji su već godinama posvećeni toj ideji jednostavno nije lako da u potpunosti shvate uzaludnost naše detinjaste vere u radikalnu promenu izvan nas samih; da socijalizam nije neko novo i veličanstveno zdanje koje se uzdiže na ruševinama buržoaskog društva, već da raste unutar samog kapitalističkog sveta i probija se iz svih njegovih pukotina. Takvo saznanje, koliko god bilo prosto, još uvek može biti previše bolno, da bismo se otvorili za nove vrste aktivnosti. Nešto svetlo, snažno i praktično ušlo je u moderni socijalizam. To je svakako dobro; kao stari sanjari, bili smo suviše naviknuti na tamu i romantizam naših očekivanja i okupirani pripremanjem za neku veliku, naglu promenu,

¹ Landauer misli na događaje na čikašakom trgu Hejmarket (Haymarket), od 4. maja 1886.

² Atentant anarhiste Leona Čogloša (Leon Czolgosz, 1873–1901) na američkog predsednika Vilijama Makinlija (William McKinley, 1843–1901), 6. IX 1901, što je bio neposredan povod za ovaj članak.

Za mene je neko bez gospodara, neko slobodan, pojedinac, anarhista, onaj ko je sam svoj gospodar, ko je otkrio svoje nagone, koji mu govore šta zaista treba da bude i koji od toga pravi svoj život. Put ka raju je uzan, a put ka novom, višem obliku ljudskog društva vodi kroz mračne, olujne predele naših nagona i *terra abscondita* („skrivenu zemlju“) naše duše, koja je naš svet. Svet se može stvoriti samo iznutra. Tu zemlju, taj raskošni svet, otkrićemo ako smo u stanju da kroz kaos i anarhiju, kroz nečuvano intenzivno i duboko iskustvo, otkrijemo novog čoveka. Svako od nas to mora da uradi. Tek onda ćemo imati anarhiste i anarhiju, ovde i sada, pojedince, raštrkane svuda. I oni će početi da pronalaze jedni druge. Neće ubijati nikog, osim same sebe, mističnom smrću, koja iz najdublje kontemplacije vodi ka novom rođenju. Za njih važe Hofmanstalove reči: „Proterao sam iz sebe sve obično, tako temeljno, kao da sam ostao bez tla pod nogama.“⁷ Samo oni koji su se probili kroz sopstvena unutrašnja bića i zagazili duboko u sopstvenu krv, moći će da pomognu u stvaranju novog sveta, ne mešajući se u živote drugih.

Najveća greška bi bila ako bi neko pomislio da ovde propovedam kvijetizam ili rezignaciju, da zahtevam odricanje od akcije i društvenog delovanja. Ne! Uvek radimo s drugima: neko se zalaže za municipalni socijalizam; neko podržava poljoprivredne, potrošačke i stanarske kooperative; neko osniva javne vrtove i biblioteke; neko napušta grad i radi sa ašovom i motikom; neko pojednostavljuje materijalni život u korist duhove raskoši; neko organizuje i objašnjava; neko se bori za otvaranje javnih škola i nove oblike podizanja dece. Ali, ništa od toga nas neće povesti napred ako ne počiva na novom duhu, izgrađenom kroz osvajanje vlastite unutrašnjosti.

Svi mi želimo nešto veliko, nešto novo, a svi naši pokušaji svedoče o strepnji s kojom se priprema njegov dolazak. Ali, ono što iščekujemo može doći samo iz nas samih, iz naših vlastitih bića, kada se ono nepoznato, nesvesno, pokrene u našem duhu i kada se ovaj izgubi u neduhovnom elementu psihičkog, koji vrebava u pećinama naše duše. To će biti znak naše obnove kao ljudskih bića. Tada će moći da nastupi svet koji smo naslućivali, do kojeg ne bi mogao nas dovesti nikakav

⁷ Hugo von Hofmannsthal, *Die Hochzeit der Sobeide* (1897).

pruža ruku,³ da bi se onda milioni očiju okrenuli ka njenoj samrtnoj postelji, to je onda za mene tragedija, koja može samo pomoći da se ta osoba idealizuje, iako zapravo nije bila naročito inteligenta ili plemenita. Međutim, moram da dodam da mi je atentator takođe bliži srcu nego onaj siroti momak koji je polomio vrat zbog loše sklepane drvene konstrukcije. Bliži, možda zato što to nešto govori, kada se život okonča na takav način.

Nemam nameru da se ovde udubljujem u psihologiju današnjih atentatora. Možda su oni manje heroji i mučenici, a više nova vrsta samoubica. Naime, za nekog ko ne veruje ni u šta osim u sopstveni život, i koji je njime teško razočaran, za nekog punog hladne mržnje prema uslovima koji su ga upropastili i koje više ne može da ih trpi, za takvu osobu, povući još nekoga za sobom, dok se demonstrativno ubija pred očima sveta, na zaobilaznici koja vodi preko suda, može biti demonski zavodljiva pomisao. Zavodljiva koliko i ideja koja se, u hiljadu varijacija, pojavljuje u anarhističkoj literaturi: suprotstaviti se nasilju vlasti slobodnim nasiljem, buntom pojedinca.

To je osnovna greška revolucionarnih anarhista, koju sam i sam dugo delio s njima: ideja da se ideal nenasilja može dostići nasilnim sredstvima. U isto vreme, oni žestoko napadaju revolucionarnu diktaturu, koju su u svom *Komunističkom manifestu* Marks i Engels opisali kao kratku prelaznu fazu posle velike revolucije. Sve to je samoobmanjivanje; svako nasilje je diktatorsko, osim ako ga potčinjene mase ne prihvataju

³ Leon Čogloš je ubio Makinlija za vreme prijema na Panameričkoj izložbi u Balafalu, pošto je prethodno sačekao svoj red da se rukuje sa predsednikom. Nije bio član nijedne anarhističke organizacije, iako je to uporno pokušavao – prema nekim svedočenjima, toliko uporno i nespretno, da je časopis anarhističkog *Free Society* iz Čikaga izdao upozorenje o pojavi „još jednog špijuna“, misleći na njega (1. IX 1901). Ipak, nema razloga da se sumnja u njegove iskrene namere, kao ni u njegovu naivnost. Ostao je izolovan i posle presude i tokom čekanja smrtne kazne: samo je Ema Goldman, čiji su govori, prema samom Čoglošu, najviše uticali na njega – i koja je tada takođe bila uhapšena – javno stala u njegovu odbranu, dok je većina anarhističkih grupa u njemu i dalje videla uljeza ili ostala na distanci. (Emma Goldman, *Living My Life*, 1931, poglavlje 24, str. 311–319.)

dobrovoljno. Ali, čak i tada, to je opet autoritarno nasilje. Svako nasilje je ili despotsko ili autoritarno.

Ono što anarhisti moraju da shvate jeste da se neki cilj može ostvariti samo ako već daje boju svojim sredstvima. Nasilje nikada ne može dovesti do nenasilja. Anarhija postoji gde god ima pravih anarhista: onih koji ne posežu za nasiljem. Time nisam rekao ništa novo; to je ono što nam Tolstoj odavno govori. Kada je Breši ubio kralja Italije,⁴ Tolstoj je objavio divan članak, koji je kulminirao rečima: ne treba ubiti vladara, nego ga naterati da shvati, da ni sam ne sme da ubija. Članak je donosio tako oštre napade na one na vlasti, da su ga anarhistički listovi rado i komotno štampali – uključujući i navedene redove, koji su, međutim, bili ignorisani kao lični hir.⁵

Anarhisti će prigovoriti: ako smo nenasilni, prepuštamo se izrabljivanju i tlačenju; onda nismo slobodni, nego robovi; ni mi ne želimo individualni teror već stanje nenasilja; želimo anarhiju, ali prvo moramo vratiti ili preoteti ono što nam je ukradeno ili uskraćeno.

To je još jedna velika, temeljna greška: da se anarhizam može ili mora doneti celom svetu; da je anarhija stvar celog čovečanstva; da će zaista nastupiti Sudnji dan, a za njim Hiljadugodišnje carstvo. Neko ko želi da „done se slobodu celom svetu“ – što uvek znači, *svoje* viđenje slobode – može biti samo tiranin, a ne anarhista. Anarhija nikada neće biti stvar masa, ona se nikada neće uspostaviti nekim opštim napadom ili oružanim ustanom, kao što se ni ideal federalističkog socijalizma neće ostvariti tako što će se sačekati da prethodno akumulirani kapital i vlasništvo nad zemljom

⁴ Atentat anarhiste Gaetana Brešija (Gaetano Bresci, 1869–1901) na kralja Italije, Umberta I, 29. VII 1900.

⁵ Л. Н. Толстой, „Не убий“, Листках Свободного слова, br. 17, pamflet, 8 str., 8. VIII 1900. „... nije stvar u tome da se ubiju Aleksandri, Nikolaji, Vilhelmi i Umberti, već da se više ne pruža podrška društvenom uređenju koje ih rada. A ono što podupire vladajući poredak su sebični i zaglupljeni ljudi, koji prodaju svoju slobodu i čast u zamenu za beznačajnu materijalnu korist... Prema tome, Aleksandre, Karnoe (Carnot, predsednik Francuske, koga je 1894. ubio italijanski anarhista Sante Geronimo Caserio; *nap. prev.*), Umberte i druge ne treba ubiti nego im staviti do znanja da su i sami ubice i, pre svega, sprečiti ih da ubijaju: ljudi treba da odbiju da ubijaju po njihovom naređenju.“

pređu u ruke naroda. Anarhija nije stvar budućnosti već sadašnjosti; to nije stvar zahteva već življenja. Anarhija nije stvar nacionalizacije dostignuća prošlosti već novih ljudi, koji polaze od skromnih izdanaka i kroz unutrašnju kolonizaciju, usred starog sveta, osnivaju nove zajednice, ovde i sada. Anarhija nije stvar klasne borbe, između onih koji nemaju i onih koji imaju, već slobodnih, iznutra konsolidovanih i suverenih priroda, koje se odvajaju od svega masovnog i onda sjedinjuju u nove forme. Stara opozicija između uništavanja i stvaranja počinje da gubi svaki smisao: stvar je u novim oblicima života, u onome što još nije bilo.

Kada bi anarhisti mogli da shvate da se izvori njihovog učenja nalaze u najvećim dubinama ljudskog bića i koliko je neizmerna njihova udaljenost od masa, uzdrhtali bi od saznanja kakav strašan jaz deli njihove postupke, njihovo površno ponašanje, od dubina ideje na koju se pozivaju; onda bi uvideli da je za jednog anarhistu suviše obično i trivijalno ubiti nekog Makinlija ili počiniti neki sličan, izlišan i tragičan gest. Svako ko ubija i sam umire. Oni koji žele da stvaraju život moraju početi da žive novim životom i da se ponovo rode, iznutra.

Molio bih za izvinjenje zbog toga što se ovde bavim „propagandom anarhizma“ na neutralnom terenu,⁶ kada ne bih bio ubeđen da je ono što nazivam anarhijom, bez ikakvih posebnih dodataka toj reči, nešto što odjekuje u svakom čoveku koji promišlja svet i svoju dušu. Svaki takav čovek osetiće potrebu da se ponovo rodi, da iznova stvori svoje biće i, koliko god je to u njegovoj moći, svoje okruženje i svoj svet. Za svakog će nastupiti najuzvišeniji čas: za svakog ko je, kako je to govorio Niče, u stanju da u samom sebi obnovi izvorni kaos i prati, kao neki gledalac, dramu sopstvenih nagona i najdubljih tajni. Onda će moći da vidi koja je od tih mnogih osoba, koje se bore u njemu, njegovo sopstveno delo, koje ga jasno odvaja od tradicije i nasleđa predaka. Otkrićemo šta bi ovaj svet trebalo da bude za nas i šta bi mi trebalo da budemo za svet. Oni koje nazivam anarhistima neće se više zavaravati; takvi će biti u stanju da ponovo oblikuju sebe kroz iskustvo duboke egzistencijalne krize i da postupaju u skladu sa svojom najdubljom prirodom.

⁶ *Die Zukunft* („Budućnost“, 1892–1923), liberalni politički i književni časopis, u kojem je ovaj tekst bio prvi put objavljen.